

*Волобуєва О. Ф., доктор психологічних наук, доцент,
начальник факультету іноземних мов
Національної академії ДПС України
ім. Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)
Гришко-Дунаєвська В. А., викладач
кафедри англійської мови
Національної академії ДПС України
ім. Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)*

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВВНЗ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Автори статті визначають психологічні критерії суб'єкт-суб'єктної взаємодії та обґрунтовують їх ефективність у навчально-пізнавальному процесі при вивченні іноземної мови у ВВНЗ.

Ключові слова: суб'єкт-суб'єктна взаємодія, психологічні критерії, заняття з іноземної мови, вищий військовий навчальний заклад.

Авторы статьи определяют психологические критерии субъект-субъектного взаимодействия и обосновывают их эффективность в учебно-познавательном процессе при изучении иностранного языка в ВВУЗе.

Ключевые слова: субъект-субъектное взаимодействие, психологические критерии, занятие по иностранному языку, высшее военное учебное заведение.

The authors of the article reveal the psychological criteria of subject-subject interaction and substantiate their effectiveness in foreign language teaching process at higher military educational establishments.

Keywords: subject-subject interaction, psychological criteria, foreign language lesson, higher educational military establishment.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності навчання іноземної мови курсантів і слухачів вищих військових навчальних закладів (далі ВВНЗ) є нагальною проблемою, вирішення якої є надзвичайно актуальним. Підготовка висококваліфікованих офіцерів Державної Прикордонної служби України диктується кардинальними змінами в Україні. Динаміка соціальних перетворень у країні висуває нові вимоги до офіцерів-прикордонників, які безпосередньо спілкуються іноземною мовою із представниками іноземних країн під час виконання службових завдань. Система управління розвитком вищої військової освіти знаходиться в стані пошуку ефективних рішень. Сьогодні виникла необхідність у внесенні суттєвих змін до принципів побудови процесу взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, у розробці нової парадигми освіти, в основі якої – акцентування уваги на внутрішньому світі суб'єкта навчання, середовищі, в якому він перебуває, мотивах його навчання, самоосвіти та саморозвитку.

Формування мети статті. У статті ми спробуємо визначити та обґрунтувати психолого-педагогічні критерії ефективності суб'єкт-суб'єктної взаємодії при вивченні іноземної мови в умовах ВВНЗ.

Аналіз літературних джерел. Результати аналізу літературних джерел

вітчизняних вчених констатують, що існує суттєва розбіжність між соціальним замовленням суспільства і тим, яка реально формується людина сьогодні в умовах навчального закладу (Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, І. А. Зязюн, С. Д. Максименко, І. П. Маноха, Н. Г. Ничкало, В. В. Рибалка, М. В. Савчин та інші). Існує необхідність розробки нових психологічних підходів до проблеми взаємин викладача та суб'єкта навчання, які давали б оптимальний результат у професійній підготовці, вихованні та розвитку особистості того, хто навчається. Завдання вищої школи полягає в тому, щоб надати суб'єктам навчання можливість пошуку своєї індивідуальності, шляхів самоактуалізації, розвитку та саморозвитку особистості (О. О. Бодальов, М. Й. Боришевський, Л. П. Грімак, В. А. Кан-Калік, С. В. Кондратьєва, Н. В. Кузьміна, О. О. Леонтєв, Н. І. Литвинова, Б. Ф. Ломов, Н. А. Побірченко, А. В. Петровський, Н. І. Пов'якель, Т. М. Титаренко, Л. О. Хомич, Н. В. Чепелєва, Т. Д. Щербан та ін.).

О. Т. Бондаренко, С. Д. Максименко, М. І. Томчук, В. В. Ягупов, І. А. Яремчук та інші вчені розглядають сумісну діяльність викладача й курсантів ВВНЗ з урахуванням особливостей професійної соціалізації. Окремі особливості професійної діяльності викладача іноземної мови в умовах ВВНЗ

розглянуто у працях І. В. Герасимчук, Н. Є. Гоцуляк, О. М. Гринчишин, О. А. Войтюк та ін. Проте, у психологічній проблемі підвищення ефективності навчального процесу, зокрема при вивченні іноземної мови в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії ВВНЗ, залишається й досі чимало відкритих питань. Перш за все, це стосується особливостей суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач – курсант (слухач)» у процесі навчання іноземної мови.

Сьогодні, у період соціальної та економічної нестабільності, гуманна школа, якій притаманна суб'єкт-суб'єктна взаємодія з мудрим, толерантним викладачем відіграє неабияке значення для того, хто навчається, до успішного професійного майбутнього.

Взаємозалежне та організоване функціонування індивідуальних систем психіки членів навчальної групи забезпечується механізмами групової психології, насамперед спілкуванням, взаємною рефлексією, «живим рухом» взаємодіючих особистісних змістовних систем членів групи, що залежить від певних мотивів [2, с. 427-428].

Навчальне спілкування, що реалізує суб'єкт-суб'єктні принципи, характеризується принциповою рівністю психологічних позицій його учасників (обидва виступають у повноцінній ролі суб'єкта), взаємною активністю сторін, при якій кожен не лише піддається впливу з боку іншого, але й рівною мірою сам впливає на нього, взаємним проникненням партнерів у внутрішній світ один одного, їхньою активною взаємною гуманістичною установкою [13].

Суб'єкт-суб'єктному принципу взаємодії притаманні такі ознаки:

- *особистісне орієнтування* (здатність бачити і розуміти співрозмовника);
- *рівність психологічних позицій* суб'єктів навчального процесу (домінування викладача у спілкуванні недопустиме, він повинен визнавати право суб'єкта навчання на власну думку, позицію);
- *активність* усіх учасників взаємодії, за якої вони здатні виробляти свою стратегію, свідомо удосконалювати себе;
- *проникнення* у світ почуттів і переживань, готовність прийняти погляд іншої людини (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, розділяють почуття один одного);
- *готовність* прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним;

• *нестандартні прийоми спілкування* (відхід від суто рольової позиції викладача) [7, с. 129].

Ми вважаємо, що обраний нами спосіб досягнення психолого-педагогічних цілей – суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і курсантів (слухачів) є однаково ефективним і корисним з точки зору досягнення бажаного кінцевого результату навчання. Розглядаючи альтернативи способів, дії виступають як критерії. Критерії задають умови успішності психолого-педагогічної діяльності і служать способами її здійснення. Отже, спробуємо визначити та обґрунтувати критерії ефективності управління навчально-пізнавальним процесом в системі суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчально-виховному процесі при вивченні іноземної мови в умовах ВВНЗ. Це такі критерії: когнітивний критерій, критерій саморегуляції поведінки, критерій соціально-психологічної комфортності і прогностичний критерій.

Варто зазначити, що визначені критерії узгоджуються із сучасною тенденцією освітньої стратегії та формування творчої особистості [2, 10].

Когнітивний критерій. Когнітивний критерій відображає ступінь скоординованості пізнавальних процесів зі сторони курсантів (слухачів) і з боку викладача, що сприяє взаєморозумінню між викладачем і курсантами (слухачами). Когнітивний критерій в навчально-пізнавальній діяльності курсантів пов'язаний із компетентністю курсанта (слухача) як відображенням між його можливостями (мовними і комунікативними) і необхідністю сумісної навчально-пізнавальної діяльності. Компетентність курсантів опосередкована професійною компетентністю викладача в навчанні іноземній мові як теоретичній системі загального соціального досвіду і його вмінням організувати і керувати сумісною пізнавальною діяльністю всіх без винятку членів навчальної групи у психолого-педагогічному процесі. З огляду на це, на нашу думку, досить слушною є думка дослідниці Т. Д. Щербан, про те, що «яким би формально-знеособленим не здавався безпосередній контакт двох і більше людей, чи то лектор і слухач, суб'єкт впливу і приймач повідомлення; керівник і підлеглий, вчитель і учень,...у ньому з необхідністю діють не якісь абстрактно-спеціалізовані «рольові підструктури» людей, що спілкуються, а їхні особистості в цілому, із усіма властивими чи конкретними особливостями, хоча б і переломленими

крізь призму ситуативно-рольових вимог. Отже, найбільш продуктивним підходом до підвищення продуктивності впливу спілкування і комунікації є прагнення суб'єкта впливу «поділитися» з приймачами повідомлень своїм авторитетом і «відмовитись» у спілкуванні з ним від опори на споглядальний, абстрактно-рольовий авторитет експерта і тим самим здобути в його очах авторитет людини, авторитет друга і співрозмовника» [13, с. 45].

Можна стверджувати, що курсант (слухач) володіє мовними діями, якщо він використовує інформацію, що зберігається в його пам'яті для здобуття нової інформації і для корекції відхилення від мовної норми у вигляді помилок – своїх і чужих. Психологи називають відчуття, яке проявляється у вигляді реакції на відхилення від норми, а також в усвідомленні «відповідності чи невідповідності форми змісту» мовним відчуттям [4, 6].

Про тенденцію розвитку лінгвістичного мислення суб'єктів навчання можна судити за показниками обсягу засвоєного мовного матеріалу. В якості показника операціональної сторони мислення ми розглядаємо склад і якість сформованих умінь – уміння глибоко розуміти речення під час читання іноземною мовою, уміння швидко оцінювати відповідність речення нормам мови, правильність його побудови, при сприйнятті письмового тексту, уміння об'єктивно і вмотивовано оцінити якість перекладу з однієї мови на іншу. Урахування когнітивного критерію сприятиме розвитку вищого ступеню усвідомленого сприйняття навчального матеріалу членами навчальної групи.

Критерій саморегуляції. Критерій саморегуляції відображає ступінь активності і індивідуальності курсанта (слухача) в конструюванні ним своєї поведінки в умовах соціальної взаємодії у психолого-педагогічному процесі. Оскільки у соціальній взаємодії викладача і курсантів (слухачів) самостійний і несамостійний розвиток знаходяться у діалектичній єдності, то з кожним наступним практичним заняттям повинна спостерігатись тенденція до саморозвитку – «перехід» зовнішніх параметрів управління (моменти несамостійного розвитку) у внутрішні параметри управління (моменти самоуправління).

З огляду на те, що ми розглядаємо саморегуляцію у контексті навченості, слід зазначити, що Т. Д. Щербан виділяє, також,

навченість, як провідний критерій навчального спілкування, як індивідуальний показник швидкості і якості засвоєння умінь і навичок у процесі навчання. Ми підтримуємо її думку про те, що «навченість визначається не тільки рівнем розвитку активного пізнання, набутого у процесі навчального спілкування, тобто тим, що суб'єкт може пізнати і засвоїти за допомогою іншої людини, що уже володіє відповідними знаннями й умінями, а також у процесі самостійного учіння. Поняття навченість можна розглядати: 1) як продукт навчального спілкування, 2) як здатність до навчання і засвоєння матеріалу, 3) умову мотивації самостійного пізнання. При цьому навченість не може бути цілком оцінена одними показниками її розвитку. Максимальний рівень розвитку навченості визначається можливостями самостійного пізнання і самовдосконалення» [13, с. 47].

Розглядаючи критерій саморегуляції, ми повинні також враховувати певні ознаки індивідуальності, які відіграють далеко не останню роль у психічному формуванні особистості. До ознак індивідуальності відносять цілісність, неповторність, автономність, наявність внутрішнього «я», творчість [10, 11].

Американський психолог Е. Фромм запропонував таке поняття творчості. «Це здатність дивуватися і пізнавати, уміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду» [10, с. 351].

Ф. Баррон вивчав такі складові творчої особистості як сила «Я», нетривіальність і незалежність суджень, складність світогляду [1].

Виникнення індивідуальності дозволяє поставити поведінку людини під контроль власної свідомості, а, це в свою чергу, і визначає значення індивідуальності для суспільства. Т. Шибутані визначив здатність приймати на себе відповідальність та контролювати власні вчинки як показник соціальної зрілості людини [12].

Важливо підкреслити, що при оцінюванні успішності навчально-пізнавальної діяльності курсантів у суб'єктній взаємодії є обов'язковим урахуванням їх індивідуальних особливостей, емоційно-вольової сфери, а, також, здатності до самоорганізації.

Критерій соціальної комфортності. Критерій соціальної комфортності відображає ставлення суб'єктів навчання до

можливості змінити рівень своєї самототожності в процесі взаємодії з викладачем. Соціальна комфортність означає бажання включитись у взаємодію в навчально-пізнавальному процесі і готовність змінити свою думку, оцінки, судження, ставлення і це не супроводжується негативними емоціями. Варто відзначити, що саме суб'єкт-суб'єктна взаємодія забезпечує підґрунтя для розвитку позитивних, партнерських, рівноправних стосунків, що сприятиме розвитку соціальної комфортності. Соціальна некомфортність характеризується небажанням спілкуватись і супроводжується відчуттям підвищеної тривоги, негативним ставленням до навчального предмету.

Відомо, що основою розгортання кожної доцільної поведінки, включаючи вербальну, є установка, цілісно-особистісний стан. Установка зберігає свою регуляторну функцію до тих пір, доки існує рівновага між вимогами навчальної ситуації і можливостями самого курсанта (слухача). Порушення рівноваги спричиняє виникнення тривоги. Цей стан характеризується тим, що емоційні переживання домінують над усіма іншими і втрачається контроль над своєю поведінкою.

Отже, ми вважаємо, що у суб'єктів навчання повинно сформуватись ставлення до соціального контексту процесу навчання як до необхідного і природного фактора для ефективності іншомовної навчально-пізнавальної діяльності. На нашу думку, чітка організація і належне управління суб'єкт-суб'єктною взаємодією у навчальному процесі забезпечить соціальну комфортність суб'єктів навчання. Поведінку викладача при його взаємодії з курсантами та слухачами істотно детермінує стиль спілкування. При цьому ми враховуємо те, що система успішного керівництва навчальною групою повинна забезпечувати аналіз індивідуальних якостей членів навчальної групи, оцінку соціально-психологічного клімату в групі дослідження умов, у яких здійснюється їхня діяльність, визначення шляхів підвищення ефективності функціонування групи.

Прогностичний критерій.

Прогностичний критерій відображає готовність курсанта (слухача) до вольових дій із використанням свого індивідуального соціального досвіду засобами іноземної мови як навчального предмету для реалізації власних намірів чи будь-яких зовнішніх зобов'язань. Формуванню життєвої

перспективи курсантів (слухачів) у якості нового змісту цілей, які визначені у вузі повинна відповідати більш динамічна форма постановки цілей, в якій прагнення курсантів (слухачів) реалізовувались би певною мірою досягненнями в навчально-пізнавальній та в професійній діяльності, тобто формувалась би їхня ініціативна поведінка. Для соціальних взаємовідносин викладача та курсантів (слухачів) повинні бути характерні риси, що динамізують, та мати характер, що актуалізує [5, с.193]. Таким чином, це сприятиме розвитку прогностичних якостей у курсантів (слухачів) для реалізації власних навчальних та професійних намірів, втілення свого особистого внеску у досягнення цілей навчальної групи, а в подальшому й цілей суспільства засобами іноземної мови як навчального предмету.

Ми вважаємо, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і курсантів в навчанні іноземної мови є тією «експериментально-практичною ланкою», про яку писав А. М. Матюшкін, змістовно-функціональна сутність якої дозволить спровокувати у курсантів (слухачів) намір скористатись набутим соціальним досвідом [9].

Отже, здійснюючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладача і курсантів (слухачів) при вивченні іноземної мови, можна створити особливу атмосферу для виникнення і реалізації намірів усіх членів навчальної групи. Ми вважаємо, що прогностичний ефект проявлятиме себе тоді, коли курсанти (слухачі) більш обґрунтовано зможуть оцінити свої можливості як реальні, так і потенційні відносно певної навчальної ситуації в навчальній групі і перспектив у майбутньому, маючи свою обґрунтовану точку зору щодо причинно-наслідкового співвідношення між ціллю і способами, засобами її досягнення, причому у фокусі цієї точки зору повинно бути, перш за все, особисте «Я» суб'єкта навчання, його актуальне бачення власної працездатності в змінних умовах навчальної ситуації. Готовність адаптуватись до ускладнень цих умов та проявляти свою волю і ініціативу сприятимуть вдалому подоланню труднощів у процесі вивчення іноземної мови.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Урахування психологічних особливостей визначених критеріїв суб'єкт-суб'єктної взаємодії сприятиме підвищенню ефективності навчально-виховного процесу при вивченні іноземної мови у ВВНЗ. Необхідно пам'ятати про роль у спільній діяльності членів навчальної групи єдиної

Питання психології

мети, взаємну рефлексію, особливості навчання іншомовного професійного спілкування, антиципацію та ефективну взаємодію в системі «викладач-суб'єкт навчання». Отже, перспективами подальшого дослідження ми вважаємо визначення та експериментальну перевірку психолого-педагогічних умов, за яких суб'єкт-суб'єктна взаємодія для учасників

педагогічного процесу, їх самоактуалізація і самоорієнтація є найбільш оптимальною. Технології такого спрямування передбачають перетворення суперпозиції викладача і субординованої позиції суб'єкта навчання у особистісно-рівноправну позицію, що, в свою чергу сприятиме ефективному вивченню іноземної мови у ВВНЗ.

Література

1. Барон Ф. Личность как функция проектирования человеком самого себя. Вопросы психологии. – 1990. - №2. – С. 153-158.
2. Волобуєва О. Ф. Психологічні засади розвитку іншомовних здібностей майбутнього військового професіонала. Дис. на здобуття наукового ступеня докт. психол. наук: 19.00.07 / Волобуєва О. Ф.; Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, - К., 2010 – 570 с.
3. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. К., 1996.
4. Гохлернер М. М., Невельский П. Б., Раппопорт И. А. Чувство языка и его измерение. Материалы третьего Всесоюзного симпозиума по психолингвистике. – М., 1970. – С. 154-156.
5. Грішко В. А. Сутність і дидактичні можливості взаємодії викладача та слухачів вищого військового навчального закладу / В. А. Грішко // Збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні проблеми сталого розвитку українського суспільства». 13 травня 2004р. – Мелітополь: НКП ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 218 с.
6. Эльконин Д. Б. Некоторые вопросы психологии усвоения грамоты. Вопросы психологии. 1956. №5. – С. 38-54.
7. Ковальчук Л. О. Основи педагогічної майстерності: навч. Посібник / Л. О. Ковальчук. – Львів : Видав. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 608 с.
8. Максименко С. Д. Основи генетичної психології. - К.: НПЦ Перспектива, 1998. – 220с.
9. Матюшкин А. М. Проблемы развития профессионального теоретического мышления. Новое в теории и практике обучения, Вып. 1, 1980.
10. Одаренные дети: Пер. с англ. Общ. ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слущкого. – М. Прогресс, 1991. – 376 с.
11. Резвицкий И. И. Философские основы теории индивидуальности. – Л. : ЛГУ, 1973. – 175 с.
12. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани – М., 1969. – 358 с.
13. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування / Т. Д. Щербан. – К.: Міленіум, 2004. – 345 с.
14. Lewis Michael, Hill Jimmic. Practical Techniques for Language Teaching, Language Teaching Publication, Commercial Colour Press, London, 1999. – 136 p.
15. Lightbown Patsy M., Spada Nina. How languages are learned, Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 2001. – 192 p.
16. Minton David. Teaching Skills in Further and Adult Education. Macmillan: City and Guilds of London Institute, 1997. – 261 с.
17. Wright T. Roles of Teachers and Learners. Oxford: Oxford University Press. – 1987.